

„S a gyászos szél örökké reszket az olajfák közt”

JÁNOSI ZOLTÁN: LA ACOGIDA DE FEDERICO GARCÍA LORCA EN HUNGRÍA
(FEDERICO GARCÍA LORCA MAGYARORSZÁGI FOGADTATÁSA)

Almeriai Egyetem
2007
75 oldal, 9 €

Kevés olyan külföldi szerző van, akit olyan gyorsan és akkora nagy szeretettel ölelt magához a magyar olvasó, mint Federico García Lorcát. A spanyol költő népszerűségét Shakespeare és a Kalevala ismertségével állítja párhuzamba Jánosi. Lorca költészetének nyelve nem spanyol, hanem elsősorban egyetemesen *emberi*. Többek között ez az egyetemes nyelv, a lélek legmélyéről előtörő emberi érzések, szenvedélyek költői megragadása járult hozzá, hogy a magyar olvasók olyan lelkesen fogadták – és fogadják ma is – az andalúz költő lírai és drámai munkásságát egyaránt. E popularitáson túl azonban a szerzőt a kötet megírására személyes benyomások is ösztönözték: látogatást tett Lorca granadai házában, járt Níjarban, a *Vérnászt* ihlető kis faluban, és spanyol barátai a költő tragikus halálának helyszínét, Víznart is megmutatták neki, valamint tőlük hallott először spanyolul Lorca verseket. Ezek az élmények Jánosi Zoltán hatalmas világ-, és magyar irodalmi tudásával ötvöződnek a mű oldalain, és teszik lebilincselővé a tanulmánykötetet, mely a magyarországi Lorca-recepció főbb vonalainak bemutatására vállalkozik, kiemelve és nagy hangsúlyt

helyezve elsősorban Nagy László műfordításaira.

Az első részben Jánosi a magyar irodalom Lorcával való első találkozását mutatja be. Radnóti Miklós, akinek sorsában több közös vonást is találhatunk a Lorcáéval, hozta először a spanyol költő hírét hazánkba. Radnóti 1936-ban, a spanyol polgárháború kitörésének esztendejében két versében is (*Elégia*, *Aludj*) megszólaltatta aggodalmát a spanyol népért, majd a Guernica szürrealista képei is mély benyomást tettek rá (*Hispania*, *Hispania*). Szintén Radnótinak köszönhetően tűnik fel először Lorca neve a magyar irodalomban 1937-ben (*Federico García Lorca*). Radnóti a spanyol polgárháború hatása alatt 1938-ban újra megemlékezik a spanyol költő haláláról (*Első ecloga*). A magyar költő mintha saját jövőjét látta volna Lorca tragikus sorsában.

Radnóti mellett Bálint György is sokat tett Lorca munkásságának hazai megismertetésért. Bálint a magyar liberális sajtó hasábjain fejezte ki lelkesedését a Spanyol Köztársaság iránt, és 1938-ban megjelentette úti naplóját, *Spanyolországban jártam* címmel. Bá-

lint György írása közvetlen hatással volt József Attilára, aki több versében is reflektált a spanyol eseményekre (*Egy spanyol földműves sírverse, Március*).

Schöpflin Gyula szerint az első magyar Lorca-fordítások Brachfeld Olivér tollából születtek. Radnótinak azonban nem tetszettek Brachfeld fordításai, úgy érezte, hogy a versek tartalmát visszaadják, érzelmi lüktetését azonban meghamisítják. Talán ez adott Radnótinak lendületet, hogy egyszer majd belefogjon a Lorca-versek fordításába, s egy kétnyelvű angol–spanyol kötet is segíthette ebben. Jóllehet a terveken túl Radnóti sajnos már nem jutott, vitathatatlan, hogy ő volt az, aki bevezette Lorcát a magyar irodalmi panteonba.

A második fejezetben a szerző részletesen bemutatja azt az intellektuális erőteret, mely elősegítette a spanyol költő magyarországi népszerűségét. Ennek kapcsán Jánosi Átfogó képet ad a „bartóki” modellről, párhuzamot vonva a magyar zeneszerző és a spanyol Manuel de Falla között. Bartók a népzene felemelésével példát teremtett és inspirált más művészeket is a folklór magas művészeti kiaknázására. A magyar irodalmi életben különösen Németh Lászlóra voltak a bartóki eszmék nagy hatással. A népi kultúra felemelésének programját több külföldi író (európai, latin-amerikai, afrikai) is zászlajára tűzte, és Jánosi Zoltán röviden e generáció több tagjáról is említést tesz. E fejezet talán első olvasatra nem tűnik a magyarországi Lorca-recepció szerves részének, azonban igen fontos ismeretanyaggal szolgál ahhoz, hogy képet alkothasson a spanyol olvasó a korabeli magyar-, és világ-irodalmi intellektuális életéről, annak főbb törekvéseiről, valamint, hogy mind Lorcát, mind a legjelentősebb magyar Lorca-fordítót, Nagy Lászlót el tudja helyezni ebben a közegben.

A könyv harmadik része García Lorca műveinek magyar nyelvű kiadásait mutatja be, különösen Nagy László fordítói tevékenységének szentelve szélesebb figyelmet. Megtudjuk, hogy egészen a II. világháborúig mindössze két Lorca vers jelent meg magyar fordításban Vas István (*Balladácska a három folyóról*) és Gáspár Endre (*Óda a Legkegyelmesebb Oltári Szentséghez*) tollából 1941-ben, illetve 1944-ben. Az első magyar nyelvű Lorca-kötet (*Cigányrománcok*) a költő halála után tizenegy évvel, 1947-ben jelent csak meg, igaz ekkor két kiadásban is, Gyertyán Ervin, valamint András László fordításában. Az '50-es évektől pedig már a drámaíró Lorcát is megismerhette a magyar közönség: 1955-ben a Katona József Színház műsorra tűzte a *Bernarda Alba házát* Marton Endre rendezésében. 1957-ben jelent meg egy Lorca verseket és drámákat is tartalmazó gyűjtemény, *Torreádorsírató* címmel. A kötetet András László és Tolnai Gábor szerkesztették, a fordítók között pedig olyan neves költőket találunk, mint Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Németh László, Vas István és Weöres Sándor.

A magyarországi Lorca-recepció kiemelkedő éve az 1959-es esztendő volt. Ekkor jelentek meg a költő válogatott prózai írásai, *A csodálatos vargáné* című színműve Benyhe János fordításában, valamint a *Hispánia, Hispánia... 20. századi spanyol költők versei c.* antológia, mely több Lorca költeményt is tartalmaz. Lorca-fordítók közt újabb nagy nevek tűnnek fel ekkor már: Illyés Gyula, Orbán Ottó, Somlyó György és Nagy László. Lorca népszerűségét az is mutatja, hogy a köteteket napokon belül elkapkodták a boltokból az olvasók. 1963-ban napvilágot látott a Lorca *Válogatott műveit* tartalmazó (és című) könyv, melyet 1967-ben követett a költő *Összes műveinek* a kiadása.

A versek mellett azonban drámáit is fokozott érdeklődés követte a magyar színházakban, szinte minden évre jutott egy Lorca-bemutató (*Vérnász* (1957), *A csodálatos vargáné* (1959), *Don Perlimplin és Belisa szerelme a kertben* (1960), *Mariana Pineda* (1961),

Yerma (1962) *Don Cristobal* (1962), *Rosita leányasszony* (1964). 1955 és 1963 között a *Bernarda Alba házát* hat különböző színházban is bemutatták és nemcsak Budapesten, hanem vidéki (Győr, Kecskemét, Debrecen, Pécs) színházakban is. És még néhány magáért beszélő adat: 1968-ig 233 alkalommal 62.164 magyar néző láthatta a *Bernarda Alba házát*, 71 előadáson 49.552 néző ismerhette meg a *Yermát*, a *Csodálatos vargánét* pedig 70 estén 18.000 néző élvezhette.

Elmondható, hogy az '50-es évektől újabb neves magyar műfordítók és költők fordultak Lorca felé. A már korábban említettekhez csatlakozott még Eörsi István, Molnár Imre, Majtényi Zoltán, Tótfalusi István. 1957-ben Németh László ír tanulmányt Lorca drámai munkásságáról, *García Lorca színpada* címmel, Csoóri Sándor pedig a *Késői sírfelirat* című költeményében idézi meg Lorca nem halványodó emlékét. A Lorca-recepció hazai történetében Jánosi külön kiemeli András László, Benyhe János, Tolnai Gábor, Somlyó György és Takács Zsuzsa jelentőségét, hisz az ő munkájuk tette ismertté és szeretettette meg Lorca műveit legmélyebben a magyar nagyközönséggel.

A könyv harmadik fejezetének második része Nagy László költői és fordítói munkásságával foglalkozik. A tanulmány terjedelmét tekintve körülbelül a könyv felét teszi ki ez a rész, s már ez is mutatja Jánosi törekvését: megismertetni és bevezetni a spanyol olvasót Nagy László García Lorcaéval rokon világába. Egy alfejezetben kimondottan a spanyol olvasóknak vázolja fel a magyar költő életét és művészetét. Bemutatja azokat az irodalmi áramlatokat, melyek hatottak rá, és azt az eredetiséget, mely sugárzik műveiből. Nagy László költészete – hasonlóan a Lorcaéhoz – együtt lélegzik korának emberi és történelmi jelenével. Hősei állandó harcot vívnak, az emberi és a nemzeti haladás eszményeit képviselik, és számos részelemében magukba ötvözik az emberiség kollektív tudását. Nagy László nemcsak költőként, de műfordítóként is olyan nagyságok közé emelkedik a magyar irodalomban, mit Arany János, Babits Mihály, Vikár Béla, vagy Weöres Sándor. Műfordítói munkássága terjedelmét tekintve a kétszerese saját szépírói munkáinak: 800 és 750 oldalnyi nép-, illetve műköltészetet tesznek ki fordításai.

A következő alfejezetben Jánosi bemutatja, hogy a Lorca fordítások milyen helyet foglalnak el a magyar költő értékrendszerében. Nagy László műfordítói tevékenysége természetesen nemcsak az andalúz költő verseire korlátozódott, hanem a spanyol költészet egésze érdekelte. Egy 1975-ben adott interjúbán arra a kérdésre, hogy a világ mely részére utazna el a legszívesebben, Nagy László azt válaszolta, hogy Spanyolországba. A spanyol nép és kultúra iránti vonzalmát nem kis mértékben Lorcának köszönhette. Lorca-műhöz a magyarra ültetés igényével először 1958-ban nyúlt. Az 1956-os forradalom bukása után a spanyol költő verseinek fordításában nem pusztán munkát látott, hanem az önkifejezése egyik fontos forrásává is válhatott. Nagy László ebben az időben ugyanúgy a társadalom peremén élt, mint a *Cigányrománcok* hősei.

A spanyol népköltészetből ugyan csak két alkotást ültet át az anyanyelvére, de a műköltészetből mintegy 60 verset szolgáltatt meg magyarul a *Versek és versfordítások* című kötetében. Lorca művein túl a kötetben szerepel hat Gil Vicente, egy Diego Sánchez de Badajoz, tizennégy Góngora, négy Manuel Machado, kettő Juan Ramón Jiménez és egy Joaquín Romero Murube alkotás fordítása. Emellett nem kerülték el figyelmét a latin-amerikai költők sem: négy szerző (Fayad Jamis, Pablo Armando Fernández, Heberto Padilla, César Vallejo) 15 versét is átültette magyarra.

Lorcától összességében 32 művet szólaltat meg magyarul: a *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías torreador fölött* és a teljes *Cigányrománcok* lefordításán túl még 14 versfordítást olvashatunk. Kétségtelen, hogy ezek a Lorca-interpretációk Nagy László hatalmas műfordítói pályájának a csúcspontját jelentik.

A következő fejezetben a szerző a García Lorca és Nagy László művészetében fellelhető világnézeti és költészeti párhuzamokat vizsgálja. Ezek a hasonlóságok sokban hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar költő műfordítói figyelme García Lorca felé forduljon. Jánosi több egyező vonást kiemel a két művész életéből, művészi formálódásából és hitvallásából. A köztük lévő alapvető párhuzamokra Csoóri Sándor gondolatát idézi: „*Ha a spanyoloknak a legigazibb spanyol a te testvéri Lorcád volt, nekünk a legigazibb énünk Te voltál.*”¹

Költészetük motívumrendszerében is sok átfedést találhatunk. Mindkettőjük műveiben vissza-visszatérő elemek a színek, különösképpen a zöld, a fekete és a vörös, a halál motívuma, a ló, mint szimbólum, hogy csak néhány elsőre szembeötlő párhuzamot említsünk. De a szépművészetek iránti vonzalmukban is észrevehető a rokonság, mindketten rajzoltak és festettek. Nem véletlen az sem, hogy mély barátságot kötöttek kortárs festőművészekkel, Lorcát Salvador Dalíhoz, Nagy Lászlót pedig Kondor Bélához fűzték baráti szálak. Nagy Lászlónak García Lorcával való szellemi rokonságára természetesen nemcsak a magyar, hanem a külföldi irodalomkritika is felfigyelt. Clive Wilmer a *London Magazine* 1981. február–márciusi számában azt írta róla, hogy „gazdag zeneiségű versei Lorcával és Dylan Thomasszal rokonítják.”²

Nagy László számára az első nagy kihívás Lorca művei közül a *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías torreador fölött* magyarítása volt. Tolnai Gábor 1961-ben ajánlotta ezt a művet Nagy László figyelmébe, melyet a magyar költő már András László és Somlyó György fordításaiból ismert. Nagy László olyan zseniálisan tudta visszaadni az eredeti költemény intonációját, tiszta stílusát, hogy a vers ugyan magyarul szólalt meg, de továbbra is spanyolnak tűnt. A fordításnak hatalmas sikere lett a magyar közönség körében, és Nagy László – a *Cigányrománcok* mellett – ezzel a Lorca művel a spanyol költőt az egyik legismertebb modern költővé tette Magyarországon.

Nagy László fordítói sikerének kulcsa az a mentális és nyelvi erő volt, melyet a népköltészetben való neveltetéséből merített. Lorca magyarországi népszerűségéhez hozzájárult még az a történelmi-politikai légkör is, ami 1956 után kialakult hazánkban. Az orosz tankok által lerombolt Budapest néhány kerülete felidézte Guernica pusztulását, a magyar diktatúra terrorjának pedig a művészek voltak az áldozatai. Lorcát a falangisták gyilkolták meg, magyar testvérei pedig a kommunista elnyomás áldozataivá váltak. Ily módon a spanyol költő művei az elfojtott magyar szenvedést is kifejezték.

Jánosi a következőkben Lorca hatását vizsgálja Nagy László munkásságában. Nagy nemcsak az andalúz művész fordítója volt, de mélyrehatóan tanulmányozta és ismerte Lorca egész életét és munkáit. Megnézte drámáit, elolvasta prózai írásait, költészeti tanulmányait, 1960-ban pedig *Lorca* címmel egy versében is megemlékezett a spanyol költőről. *Nincs bocsánat* című tanulmányában megrázó erővel idézi fel García Lorca életének

¹ Jánosi Zoltán: „Szóltlák, hattyú”. *Válogatott írások Nagy László életművéről*, Budapest, Magyar Napló 2006, 298.

² Gömöri György: *Nagy László híre és művei angol nyelvterületen*, In: „*Inkarnáció ezüstben*”. *Tanulmányok Nagy Lászlóról*. Szerk.: Tasi József, Budapest, 1996, 245.

utolsó pillanatait, ütköztetve a halhatatlan és egyetemes értékeket a barbár erőszakkal. 1975-ben a Szolnoki Színház kérésére lefordította (András László után) a *Bernarda Alba házát* is, ezzel is tovább növelve Lorca magyarországi népszerűségét.

García Lorca munkássága nemcsak művészi, de elméleti értelemben is nagy kihívást jelentett Nagy László számára. Lorca teoretikus írásai közül a leginkább a *duendéről* szóló esszé varázsolta el a magyar alkotót, de a lorcai életmű egészében nagy hatással volt Nagy László további költői fejlődésére is. A spanyol költő meggyilkolását Nagy László a diktatúra megbocsáthatatlan büntettként és az emberiség egyetemes veszteségeként értékelte. Soha nem bocsátott meg a halálnak, amely „idő előtt elragadta” az andalúz művészt: „Mikor kísérték a csendőrök, a szeme könnyes volt, azt mondják. Félt volna a haláltól? Nem hiszem. A riadalom nem a férfié lehetett, hanem a költőé. A megíratlan dalok, a füsttől vált ábrándok, tervek mardosták azokat a fekete szemeket. Nincs bocsánat a halálnak.”³

Lorca műveinek magyar nyelvű interpretációi mögött Nagy László intellektuális lázadása is ott lüktet, mind a nemzeti, mind az európai mérce arányaival. Fordításai, ugyanúgy, mint saját versei, egyidejűleg művészi alkotások és tiltakozás is. Műfordításaival Nagy László nemcsak Lorca műveit tette a magyar költészet élő részévé, de interpretációiban ott bujkál egy rejtett nemzeti önarckép is.

Jánosi Zoltán tanulmánykötetéből átfogó képet kaphatunk Lorca költészetének magyarországi recepciójáról. A szerző a hangsúlyt a García Lorca-Nagy László párhuzamokra helyezi, bemutatva a két költő közötti életrajzi, világképbeli és művészeti hasonlóságokat. Bibliográfiai adatokban bővelkedő, de mégis könnyen olvasható, Nagy László tollrajzaival illusztrált, igényes kivitelű munkát vehet kezébe az olvasó. A spanyol közönség számára egyedüli nehézséget talán az okozhat, hogy a jegyzetekben szereplő utalások nem lettek lefordítva. Ugyan a szerző jelzi, hogy a jegyzetek a magyar filológiai rendszer szabályozásai szerint szerepelnek, a bibliográfiai adatok mellé bekerülő, néhány magyarázó céllal közbeszúrt mondat is mindenképp megérdemelné a spanyol nyelvű közlést.

Befejezőként álljanak itt Francisco J. García Marcosnak, a könyv spanyol lektorának elismerő szavai: „Jánosi szemünk elé tár egy olyan valóságot, amit eddig nem ismertünk, és ami egy hispanista számára kivételes értékkel bír és kell, hogy bírjon. Semmit nem tudtunk, vagy csak nagyon keveset García Lorca fogadtatásáról Közép-Kelet-Európában; és még kevesebbet nagy befolyásáról ezen országok értelmiségeire, túl a többé-kevésbé formális vagy akadémiai megérzéseken, hiedelmeken vagy kijelentéseken.”⁴

Jánosi lebilincselő tudományos értekező prózája minden bizonnyal elnyeri a spanyol olvasók érdeklődését, hiszen a könyv által a magyar és a spanyol irodalom eddig számukra (és számunkra is) ismeretlen párhuzamaiba, kapcsolódásaiba kaphatnak betekintést. (Jánosi Zoltán *neves irodalomtörténész könyve 2007 nyarán jelent meg spanyol nyelven az Almeríai Egyetem kiadójának gondozásában. [A mű alcíme: Federico García Lorca élete és költői munkássága a magyar irodalom tükrében]*)

Katona Eszter

³ Nagy László: *Nincs bocsánat*, In: *Adok nektek aranyvesszőt*. Összegyűjtött prózai írások, Budapest, Magvető, 111.

⁴ Részlet García Marcos lektori véleményéből, „Szavak Jánosi Zoltánhoz” címmel (kézirat). <http://www.nyf.hu/felveteli/?page=hirreszlet&hirid=53>